

MAKSA GYULA

**A SZLENG SZEREPE GARACZI LÁSZLÓ:
NINCS ALVÁS! CÍMŰ KÖTETÉBEN**

SZIGORLATI ZÁRÓDOLGOZAT

"Alkonyatkor kövirózsát talál a senkiföldjén, egycésze csarnokvízben kifőzi, sóval, cukorral, ecettel, ópiummal tetszés és titok szerint fűszerezi, leszűri és megissza. Két szirmot nyitott szemére helyez, hajnalban a templom közepén így szól: nincs alvás! és a szirmokat letépi. Mikor az utolsókolomp elnémul, előmászik a kőbogár - nyála olyan természetes pillanatragasztó, mellyelutódait egy-egy színes kavicsához ragasztja. Előmászik az oltár mögül, és a szertartásmester elnyűtt ánuszában keresztül a szívébe költözik."

(Garaczi László: Pentakron)

A dolgozatban először a szleng fogalmáról, néhány —a gondolatmenetemben később fontossá váló —jellemzőjéről lesz szó, később a vizsgált irodalmi szöveg kiválasztásának indokai következnek, majd példák segítségével tesztek kísérletet a címben foglaltak leírására.

Mivel [☉]egy-egy nyelvben, illetve az azt vizsgáló tudományosságban többnyire konvenció és nem definíció kérdése, hogy mit tekintenek szlengnek[☉] (KIS T. 1997: 239), így a szleng fogalma, meghatározása szükségképpen változott és változik a szlengkutatás által. Mégis vannak olyan jellemzői, amelyek újra és újra előkerülnek a meghatározás - kísérletekben. Ezek két csoportját szeretém most kiemelni: az egyik csoportba tartozók a szleng beszéltnyelvhez kötöttségéről szólnak a másik tagjai a szlengnek sokszor a nem standard nyelv[☉]változatokhoz való kapcsolatát hangsúlyozzák. Ez a két dolog szorosan összefügg egymással. A szlengről szólva, kiindulási pont lehet, hogy az [☉]nyelvi univerzálé. Létrejöttének egyik alapvető, talán legfontosabb feltétele egy olyan beszélőközösség, amelynek tagjai napi intenzív beszédkapcsolatban állnak egymással. (...) a szleng minden beszélt nyelvnek minden korszakában jelen van.[☉] (KIS T. 1997: 241)

Irodalom és szleng kapcsolatának eddigi vizsgálata általában annak nyomán haladt, hogy a [☉]a szleng természetesen inkább a nyelv szóbeli használatára, a beszélt nyelvre jellemző. A szlenghasználat elsősorban a szóbeli kommunikációban valósul meg, és írásbeli előfordulása tipikusan csak e szóbeli kommunikáció másodlagos megjelentéseként található meg (például regények dialógusaiban).[☉] (Kövecses Z. 1997: 10) Tehát például a "pontosabb" valóságábrázolás" eszköze a szleng nyelvi elemek használata az irodalmi művekben. Többek között Fejes Endre *Rozsdatemetőjének* vagy Spiró György *Csirkefej* című drámájának értelmezésekor játszott fontos szerepet ez a szempont. (SEBESTYÉN Á. 1994: 105-106). A hetvenes évektől kezdődő - részben Tandori Dezső, Tolnai Ottó [☉]főként Petri György, Oravecz Imre nevéhez köthető, a "depoetizáció" jegyében fogant költészeti paradigmaváltást a beszélt nyelvhez közelítő versnyelv jellemezte, a szleng beemelésével. Ezen művekről született írások gyakran a beszélt nyelvi elemek [☉]emancipációjáról[☉] szólnak, tehát szemléletünkben újríródik az a nyelvi hierarchia, amely a

szlenget alulra helyezi, esetleg margóra teszi. Akár úgy is, mint amit egyenrangúvá kell tenni a nyelv más rétegeivel. Szociolingvisztikailag reflektáltabb KULCSÁR SZABÓ ERNŐ Esterházy Péter *Fancsikó és Pinta* című kötetéről szóló írása (KULCSÁR SZABÓ E. 1996: 27-28): "Már a ciklus első felében megfigyelhető milyen hangsúlyos szerepe van e történetekben a nyelvhasználatban: annak, hogy kik, hogyan és milyen körülmények között beszélnek. A narratív hatásnak ez a módja azonban különösen a második ciklusban válik hatékonyá. Itt voltaképpen mindössze annak a köznapi szociolingvisztikai ténynek a poetizálásáról van szó, hogy különböző beszédhelyzetekben különböző nyelvi regisztereket szólaltatunk meg. (...) E regisztereknek az a fő jellemzője, hogy a nyelvhasználat szemantikai, pragmatikai és szintaktikai teljessége ölt alakot benne, s mint ilyen, a szociális közösségek nyelvhasználati szokásai felől teszi leírhatóvá a nyelv működését. A nyelv ilyenkor nem homogén, diszkrét rendszerként viselkedik, hanem úgy, mint ami csak a különféle szabályokhoz alkalmazkodó csoportok beszédtevékenységében, illetve az ilyen közösségekhez kötődő kompetenciák összjátékában valósul meg".

Az Esterházy]-féle prózatörekvéseket radikalizálva Garaczi László szövegeiben a diskurzus (H) keverés nem feltételezi a beszédmódok és beszédműfajok közti alá- és fölérendeltséget. "A nyelv legkülönbözőbb rétegei iránti érzékenység Garaczi írásainak egyik legszembeűnőbb sajátossága. A kommunista zsargontól a tudományos értekezésig, az argó finomabb és durvább változataitól az irodalmi toposzokig, a slágerszöveg poétikájától a Kis növényhatározó stílusáig ezerféle nyelvjátékból áll össze a szöveg. (...) Garaczi szövegei sajátosak és egyediek, de nem oly módon, hogy lenne a szövegeknek egy kifejezetten garaczi stílusrétege, amelybe aztán beépülne a többi stílusrétege. A mű anyaga kizárólag vendégszövegekből, de még inkább: vendégstílusokból szövődik össze. (FARKAS ZS. 1994: 132) Garaczi László szövegeinek eddigi legteljesebb nyelvészeti szempontú, stilisztikai elemzése DOMONKOSI ÁGNES dolgozata. (DOMONKOSI Á. 1996)

Garaczi eddig megjelent hét kötete közül (*Plasztik* - 1985, *A terület visszafoglalása a madaraktól* - 1986, *Tartsd szemed a kígyón!* - 1989, *Nincs alvás!* - 1992, *Bálnák tánca* - 1994, *Mintha élnél* - 1996, *Pompásan buszozunk!* - 1998) van olyan értelmező aki már a

harmadik kötetet is kiemeli, ám mégiscsak a negyedik, tehát a *Nincs alvás!* áll leginkább kanonizációs törekvések centrumában. Az utána következő drámakötet kritikai viszhangtalansága, illetve a *Mintha élnélt* kísérő kritikusi figyelem szintén az 1992-es mű felől magyarázható. A magyar irodalmi hagyományban a Garaczi-szövegek vonatkoztatási pontjaként a Mándy-, Hajnóczy-prózában vagy Szentkuthy Prae-jén kívül elsősorban Esterházy műveit jelölik ki. Olyannyira erős gesztus ez, hogy BÓNUS TIBOR egyenesen így fogalmaz a *Nincs alvás!*-sal kapcsolatban: "Természetesen nem arról van szó, hogy Garaczi könyvével valamiféle poétikai fordulat történt volna a magyar prózában. Az Esterházy-szövegekben otthonos értelmezői nyelvek több fajtája és a rajtuk formálódott elvárások nagyobb nehézségek nélkül is dialógusba léptethetők a *Nincs alvás!* beszédével." (BÓNUS T. 1996: 85) Mindazonáltal kritikai beszédmódok hatékonyságának, értelmezői nyelvek diszkurzivitásának és értelmezői magatartások a szöveggel produktív párbeszédre képességének problematikáját vetik fel ezek a szövegek: "a kilencvenes évek elején-közepén egyre inkább a Garaczi-olvasás vált az értelmező nyelvek versengésének, a magyar posztmodern elbeszélő próza kanonizálásának legfőbb színterévé." (SZIRÁK P. 1997: 188) Nem véletlen, hogy jelentős kanonizációs erő lehetett az 1996-os kritika-vita, annak ellenére, hogy abban BÓNUS TIBOR fentebb idézett vitaindító cikkének *Nincs alvás!* értelmezési-ajánlatára viszonylag kevés reflexió született. A hatalmas kritikai visszhang ellenére kevesen vállalkoztak Garaczi szövegeinek értelmezésére (inkább az értelmezhetetlenséget hangsúlyozták, megspórolva így az értelmezéshez szükséges munkát), pláne elemzésére.

Talán nem túl célszerűtlen BÓNUS TIBOR javaslatára a mese architextusának szerepéből kiindulni a *Nincs alvás!* szövegeinek vizsgálatakor. ("Az architextus (...) az általános vagy transzcendens kategóriák - diskurzustípusok, közlésmódok, irodalmi műfajok stb. - együttese, amelybe minden egyes szöveg beletartozik." (GENETTE 1996: 82)) "A mese architextusa, azon túl, hogy fogodzót nyújt, erőteljesen irányítja is az olvasói elvárások világvonatkoztatási mozgásterét. Azzal, hogy a csodás, mitikus, imaginárius, fantasztikus történéseknek a valóság-analóg elemekkel egyenrangú igazságérvényt biztosít, a szövegek referenciáját egyértelműen fikatív státuszba helyezi." (BÓNUS T.

1996: 88) Innen nézve a szleng, mint beszédműfaj szerepére érdemes figyelni. BAHTYIN "beszédműfaj" terminusát KIS TAMÁS veszi át a szlengre alkalmazva (KIS T. 1997: 244). *A Nincs alvás!* a szlenggel, mint architextussal kerül intertextuális viszonyba, amely elsősorban a mese architextusával lép interakcióba. Egy architextus felidézése újraalkotja magát a felidézettet is, ezért lehet állandó mozgásban változásban mind a szleng, mind a mese fogalma, ezért lehetetlen egyszer s mindenkorra definiálni. (Egyébként a mese és a szleng architextusainak egyidejű egymásbahatolása - idegen szóval: interpenetrációja - a Garaczi életműben legtisztábban a *Tartsd szemed a kígyón!* kötet *Szmrty vagy amit akartok* című szövegében fogható ki.)

A Nincs alvás!-ban a fikcionalitás különböző fokán lévő szövegekre tett allúziók (pl. mese, szépirodalmiként kanonizált szöveg, reklám, graffiti, a rendszerváltás "életvalósága", mint szöveg) egymás mellé helyeződnek, így a szleng többé már nem az "ábrázolt társadalmi valóság" pontosabb leírására, tehát díszítésre szolgál, hanem bizonyos, egymáshoz képest mellérendelt diskurzus-típusokat működtet.

Az egyik ilyen diskurzus a kábítószeres. A drogfogyasztók szlengje felidézi az adott diskurzust, ám a szövegben áthelyezve el is különbözteti. A szlengszavak egyrésze az angol nyelvben is szleng, és angol helyesírással került át: pl.

flash (10., 92. oldal),

eredeti jelentése: felvillanás, fellobbanás. Magyarul fles: 1.' a kábítószer hatása hirtelen és intenzíven jelentkezik' 2.'az intravénás drog használatát közvetlenül követő örömezés, mámor.' (JÓZSA B. 1995: 28)Hasonló példa a kábítószeres cigarettát jelentő *joint*, amely különböző módon jelenik meg:

joint (90.),

lestokkolja a jointot (103.),

elpattintok egy inkajointot (88.);

vagy a kábítószer-, elsősorban a heroinélvezőt jelölő *junky* (CHAPMAN 1988: 249):

heherésző "junkykkal" (54.),
Junkytown (21.).

Számos példa hozható a kábítószeres diskurzus felidezésére. A kábítószerzéshez szükséges eszközök (beleértve magukat a szereket is) megnevezése: pl.

szennyezett porokat (21.) (por),
slagot (26.) (slag),
ópiummal (27.) (ópium),
szelencében (87.) (szelence),
mexikói (87.),
kolumbiai (87.),
blázt (87.) (bláz),
inkajointot (88.) (inkajoint),
pipától (89.) (pipa),
szpinellót (89.) (szpinelló),
egyslukkós bogotai hernyó (90.),
kender (90.),
mákszírt (92.) (mákszír),
búgatóporral (102.) (búgatópor),
jointot (103.) (joint),
füvet (130.) (fű).

A kábítószerzés aktusára vonatkozó kifejezések: pl.

reggeli szippantás (21.),
szívtam (26.),

*megszívtad (26.),
szippantott (84.),
eldurrantod a blázt (87.),
elpattintok egy inkajointot (88.),
gyúrok egy szpinellót (89.),
lestokkolja a jointot (103.).*

A kábítószerrel kapcsolatba kerülő személyek elnevezései: pl.

*kokódíler (11.),
kokaindíler (11.),
vegyi vacogók (21., 24.)
anyagelvű kemokraták (21.),
idült (25.),
dílerrel (54.) (díler),
junkykkal (54.) (junky).*

A kábítószerzés hatására vonatkozó kifejezések: pl.

*flash (10., 92.),
bealudni (58.),
időérzékelésem olyan sebességre kapcsolt, hogy állni láttam a
repülő galambot az égen (71.)
fehér ájulás (90.),
paráztat (92.),
keserű a nyálam (93.).*

Az értelmezők egy része kitüntetett szerepet tulajdonít a kábítószeres diskurzusnak Garaczi szövegeiben. "Ez az agy nem a cukortól, hanem inkább az alkoholtól, főképpen a

kábítószerrel kezd meg a szövegtermelést." (BÁN Z. A. 1992: 1335) "A magyar irodalomnak eddig Csáth Géza utáni legnagyobb kábítószerrel író alakja Garaczi László. Neki szinte minden szövegében van utalás a szerekre, elég megnézni pl.a kötetcímeit: *Plasztik* (= anyag), *A terület visszafoglalása a madaraktól*, *Tartsd szemed a kígyón!*, *Nincs alvás!* (ez utóbbi három utalás a drog hatásaira: a repülésélményre, a félelemre, és a felfokozottságra)." (WEÉR IVÓ 1994: 47-48) Ezek a túl könnyen allegorizáló értelmezések a *Nincs alvás!* poétikai összetettsége miatt problematikusak. Nem számolnak többek között a mese vagy a gyermek- és diáknyelvi szleng jelentőségével. (Az utóbbi jelenléte a *Míntha élnélben* és a *Pompásan buszozunk!*-ban még erőteljesebb.)

Íme néhány példa mesei "fordulatokra":

Gonosz Mostoha (13.),
Nevető Sokadik (15.),
Gonosz Varázsló (13.),
ám korai volt az öröm (16.),
égre-földre esküdözött (19.),
erdei tündérnek (22.),
de láss csodát (24.),
hol volt, hol nem volt volt egyszer egy (52.),
hanem aztán egyszer (52.),
ámdeviszontazonbanlásscsoát (53.),
elmesélem nektek (63.),
vénséges vén (71.),
szörnyű átkokat szórt (84.).

A gyermek- és diáknyelvi elemekre is találhatunk példákat:

vackot (6.) (vacok),
sunyog (7.) (mint szúnyog),

kalimpál (10., 94.),
grundon (28.) (*grund*),
vacsit (40.) (*vacsi*),
bruhaháztak (40.) (*bruhaházik*),
ofő (41.),
bugyikámat (50.) (*bugyika*),
muti (50.),
föcilenyó (55.),
piszkozatbeadás (55.),
rugi-gumi (56.),
fini-falóka (56.),
takrócnak (57.) (*takróc*),
zsizsamának (57.) (*zsizsama*),
ajuszkának (57.) (*ajuszka*),
papókáját (58.) (*papóka*),
mamóka (71.),
papóka (71.),
nénike (72.),
grund (75.),
mackójában (89.) (*mackó*),
mámik (95.) (*mámi*),
nyanya (96.),
mutiba (104.) (*muti*),
csikiz (104.),
megcsócsált (105.) (*megcsócsál*),
tutibuli szükségpecó (107.),
nagyi (116.),
mamuszát (118.) (*mamusz*).

Ezekhez áll közel néhány "tréfaszó": pl.

icig-micig (19.),
zögymöli-bugymolja (63.).

A szlengszavak és kifejezések egy része az agresszivitást tematizálja: pl.

legallyazta (6.),
a skalpjja az arcába csúszott (7.),
kajakra lenyomta (23.),
lecsapni (23.),
ülepét megadagolja (55.),
izomzombi (100.),
MEGHALOLGECI (106.),
lestricizett (49.),
anyázik (126.),
baszarintja (116.),
lemetélték (136.).

Ennek a halmaznak az ún. "alvilági" nyelvvel is van metszete, csakúgy, mint az iskolások vagy a kábítószeresek nyelvének. "Tolvajnyelvi" elemek: pl.

pacáktól (28.) (pacák),
nyugi (28.),
lekopott (28.),
zsaruk (31.) (zsaru),
rásózta (31.) (64.),
tetkók (83.) (tetkó),
lóvém (88.) (lóvé),

meg kell "csinálni" valakit (88.),
lukával kiszippantja a zsetont a kasszából (90.),
kurva (112.),
strici (117.),
beszari (131.).

Az előzőektől nem teljesen függetlenül a szexualitás, az erotikus diskurzus szlengje is megjelenik: pl.

szerszámát (5.) (szerszám),
férfiszag (5.),
nudizni (8.),
viziszatír (8.),
zsebszatír (100.),
farkához (17.) (farok),
párzik (25.),
ánuszán (27.) (ánusz),
egy szál kukiban (32.),
fara (50.) (far),
hímtagmustra (56.),
klitorikus (56.),
káposztás muff (75.),
beretváltakat (75.) (beretvált),
szuka (77., 118.),
farkadat (88.) (farok),
torpedószerelem (88.),
bestia (89., 128.),
BUCI (94.),
meg foglak sípjel (95.).

A politikai diskurzus zsargonja csakis ironikusan helyeződik át: pl.

vállalati nyereségadó (VÁNYA) (12.),
szenátorarc (14.),
Zsadányiné Anti - E.T. Különítmény (a ZSANETT) (16.),
sértődött pacifistává aszalták (65.),
hiperaktuális konzervativizmus (64.),
az ötletet az államügyész egy leiratában "narodnyik
romantikának" és "balfaszágnak" nevezte (64.),
Nem félsz, hogy lefagy az a népnemzeti gerinced? (92.),
Szuprafeminista Párt Naturista szekciója (104.),
Magyar Szociálszodomita Rémpárt (106., 110.),
a MASZORÉM kiskaté démonológiája (109.).

Végezetül szeretném megemlíteni a téma lehetséges továbbgondolásának két irányát. Egyrészt a különböző diskurzusok egymásba szövődése és egymás általi folyamatos újraíródása miatt a felsorolt példák fenti csoportosítása egy részletesebb nyelvi és irodalmi elemzés során föltehetően problematikusává válik, ám ennek részletes tárgyalása már szétfeszítené a dolgozat kereteit.

Másrészt érdekes lehet a *Nincs alvás!* más kilencvenes évekbeli szépirodalmi szövegek vizsgálatának tükrében. Itt elsősorban Tar Sándor és Ficsku Pál prózájára gondolok, ahol - noha eltérő módon - a szociográfia műfaja értelmeződik át szociolingvisztikai belátások felől úgy, hogy közben a mese és az anekdota is fontos szerephez jut.

Felhasznált irodalom

- BÁN ZOLTÁN ANDRÁS (1992): Az Üresség könyveiből. *Holmi*, 4:1333-1337
- BÓNUS TIBOR (1996): A Nincs alvás! és a prózakritika. *Jelenkor*, 39:75-93
- CHAPMAN, ROBERT L. (1988): *The New Dictionary of American Slang*. (Az amerikai szleng új szótára) London
- DOMONKOSI ÁGNES (1996): Nyelvhasználat és stílus Garaczi László műveiben. (szakdolgozat) Debrecen
- FARKAS ZSOLT (1994): *Mindenből ugyanannyira*. Budapest
- GENETTE, GÉRARD (1996): Transztextualitás. *Helikon*, (1996) :82-90
- JÓZSA BARBARA (1995): A magyarországi kábítószerfogyasztók szlengje. (Szakdolgozat) Debrecen
- KIS TAMÁS (1997): Szempontok és adalékok a magyar szlengkutatáshoz. 237-296
- KÖVECSE ZOLTÁN (1997): Az amerikai szleng. In: *A szlengkutatás útjai és lehetőségei* Szerk. KIS TAMÁS. Debrecen. 7-39.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ (1996): *Esterházy Péter*. Pozsony
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1994): *Értsünk szót!*. Debrecen
- SZIRÁK PÉTER (1997): Nyelv, történet, képzelet. *Protestáns szemle*, 59: 188-205
- WEÉR IVÓ (SZIRMAY ÁGNES) (1994): "Komolyhon tartomány a mi kamránk" In: *Csipesszel a lángot* Szerk. KÁROLYI CSABA. Budapest. 39-50